

Stane Saksida

NEKATERI VPLIVI NA RAZVOJ SLOVENIJE V NASLEDNJIH 15–25 LETIH

Ta tekst je del sociološkega uvoda v scenarije razvoja Slovenije v naslednjih 15–25 letih. Ukvarja se z opisom dveh primarnih družbenih procesov in njihovim učinkovanjem v tem času, in sicer:

– s tremi produkcijskimi načini: predkapitalističnim blagovnim in socialističnim v komunizem usmerjenim načinom, in

– s štirimi načini regulacije ekonomskega sistema: s tržiščem, državno, samoupravno in individualno-interesno regulacijo.

Njihovo součinkovanje generira specifične družbene skupine na eni in hiperkompleksnost institucionalnega reda na drugi strani. Vendar pa postaja celotni sistem zato fleksibilnejši in bolj odprt nadaljnjim spremembam.

This paper is an introduction into sociological part of scenarios of development of Slovenia in next 15–25 years. Two basic processes and their implications for societal development in the future are described:

– coexistence of three modes of production: pre-industrial, industrial and post-industrial, and
– four types of their regulation: by market, state intervention, self-management, and by individual and group interests.

By interaction of these two basic processes specific social groups and hypercomplexity as well as flexibility of institutional order are generated.

družbeni procesi, produkcijski način, planiranje razvoja, družbena regulacija, Slovenija

1. PRIMARNI IN SEKUNDARNI PROCESI V DRUŽBENEM RAZVOJU

Ob razmišljanjih o bodoči usmerjenosti družbe se velikokrat zgodi, da se ne bistveni, manj pomembni družbeni procesi nekritično mešajo s temeljnimi, ki usmerjajo razvoj družbe v celoti. Najpogosteje se to dogaja v kritičnih momentih, v težavnih fazah družbenega razvoja. Takrat se izostri zaznavanje procesov, ki v danih situacijah negativno učinkujejo in pozornost se usmeri nanje. Kratkoročni in srednjeročni plani, izdelani v kritičnih razdobjih, so usmerjeni predvsem v odpravljanje negativnih družbenih pojavov in procesov, ki so se nekontrolirano nakopičili v prejšnjem ekspanzivnem razdobju. Ukrepi, ki se sprejemajo v fazah stagnacije ali retardacije, so včasih neodvisni, včasih pa tudi v nasprotju z osnovno smerjo družbenega razvoja. Nevarno bi bilo, če bi jih nekritično prenašali v dolgoročne usmeritve, kajti ukrepi, sprejeti v fazah stagnacije družbenega razvoja, imajo v ekspanzivnih razdobjih drugačne učinke, ki so nemalokrat v nasprotju z učinki v času, ko so bili sprejeti. Zato je tudi treba, ko govorimo o usmeritvi Slovenije v Jugoslaviji v naslednjih desetletjih, ločiti med dvema tipoma sprememb

družbene strukture in regulacije teh sprememb. Prvi tip sprememb in njihovega usmerjanja so tiste, ki družbo kvalitativno, strukturalno spreminjajo. To so spremembe, ki restrukturirajo družbo na poti od privatno lastninske do brezrazredne, od družbe, ki jo determinira kapital kot družbeni odnos, do asociacije svobodnih proizvajalcev. Drugi tip sprememb pa so tiste, ki spremljajo osnovne spremembe in nastajajo bodisi kot nadaljevanje procesov in struktur iz prejšnjih načinov proizvodnje ali pa kot spremljajoči pojavi osnovne smeri razvoja, ki sama po sebi tudi generira lastna protislovja, nasprotja in konflikte.

Med prvi tip sprememb, lahko bi jih imenovali revolucionarne, sodi npr. sprememba lastninskih odnosov, odmiranje funkcij kapitala kot družbenega odnosa, odmiranje države, uvajanje in zagotavljanje oblasti delavskega razreda, procesi dezalencije, uvajanje samoupravljanja in upravljanja s celotno družbeno reprodukcijo, kar ima za posledico prehod od politično-državne in tržne regulacije v družbeno-interesno itn. Te spremembe so izraz uresničevanja interesov delavskega razreda kot obče družbenih interesov in zato njihovo usmerjanje ne poteka prek posameznih premikov, posameznih regulacij itd., pač pa kot celovita družbena akcija, ki jo sprožijo subjektivne sile na čelu z avantgardo delavskega razreda. To so akcije delavskega razreda, ki je prišel do zavesti o samem sebi.

V drugi tip sprememb pa priševamo tiste, ki po svoji usmerjenosti bodisi podpirajo ali zavirajo osnovno smer družbenega razvoja, so pa v odnosu do nje sekundarnega pomena. To so npr. socialna diferenciacija in stratifikacija, neenaka razvitost regij, neenake startne možnosti za vse individue, specifični odnosi med spoloma itn. Te spremembe reguliramo z osnovnimi štirimi regulatorji in s specifičnimi socialnimi regulatorji, kot je npr. zvečanje dostopnosti šol višje stopnje celotni populaciji, z redistribucijo dohodka po družbenih skupinah, regijah, s koncentracijo ali dekoncentracijo finančnih sredstev za investicije itn. Podobno je postavljen tudi odnos med osnovnimi cilji družbenega razvoja in strategijami za njihovo doseganje. Kljub temu, da ta delitev ni ravno preveč sporna, pa se v razpravljanju in pisanju o orientaciji v bodočnosti, o mogočih smereh razvoja, stalno vrtimo okrog dveh napak:

- podcenjujemo temeljno smer razvoja in hkrati precenjujemo spremljajoče smeri, zlasti kadar gre za reguliranje teh spremljajočih, sekundarnih sprememb, ali nasprotno temu:

- menimo, da v družbenem razvoju eksistira samo osnovna smer in osnovni kvalitativni premiki in da je zato vsako ukvarjanje s sekundarnimi problemi zgolj socialdemokratski pristop, funkcionalizem, pozitivizem itn.

Prvi tip napake pri orientaciji v bodočnost pripelje do nekritičnega sprejemanja modelov in načinov razreševanja problemov, ki jih razvijajo futuristi in tudi strokovnjaki v državah poznega kapitalizma. Pri tem niso upoštevani lastninski odnosi, iz katerih izhajajo predlagane rešitve. Dejstvo je, da so si te rešitve in nekatere, ki jih predlagamo in uvajamo pri nas, podobne. Največkrat je to posledica sorodnega nivoja razvitosti proizvajalnih sil. Toda ta zunanja podobnost skriva v sebi bistveno različno vsebino. Kot primere takih podrobnih rešitev z različno vsebino bi lahko navedli nujnost konstrukcije računalniško podprtih informacijskih sistemov, procese avtomatizacije industrijske proizvodnje, deprofesionalizacije družbenih dejavnosti itd.

Za vsako od teh ilustracij je evidentno, da skriva v sebi drugačno vsebino, ko realiziramo tako rešitev v samoupravni socialistični družbi ali v pogojih poznega kapitalizma. Del teh rešitev pa si je podoben tudi zato, ker predstavljajo znotraj poznokapitalistične družbe same način negiranja kapitalizma kot družbene formacije. To velja npr. za delavsko participacijo v upravljanju s podjetji, za nekatere forme vzpostavljanja in reguliranja družbenih dejavnosti, za sheme o delitvi dobička med delničarji in delavci itn.

Pomembnejša napaka kot je sprejemanje neustreznih modelov razreševanja družbenih problemov bodočnosti pa je identifikacija sekundarnih regulacij s primarnimi usmeritvami. V takih primerih se npr. zmanjševanje razlik med individi, ki se pojavljajo v procesih socialne diferenciacije in so posledica delovanja tržišča kot regulatorja, enači z razredno borbo. Podobno se tudi v nekaterih feminističnih gibanjih borba za odpravljanje neenakopravnosti med spoloma tolmači kot razredni boj itn.

Da ne bi pri razpravljanju o bodočnosti zašli v prvo ali drugo napako, bo potrebno v nadaljnjih izvajanjih ločili med bistvenimi, primarnimi družbenimi procesi in strukturami in sekundarnimi. V tem tekstu razpravljamo o primarnih procesih, in sicer o obstoju treh produkcijskih načinov in štirih načinov reguliranja družbe.

2. PRODUKCIJSKI NAČINI IN REGULATORJI

Osnova, iz katere izhajamo v analizi, je celoviti reprodukcijski cikel, tj. proizvodnja, menjava, distribucija in potrošnja. V pogojih socialističnega in komunističnega načina proizvodnje dobiva seveda prva in zadnja kategorija reprodukcijskega ciklusa drugačno vsebino. Omeniti je potrebno še to, da ne uporabljamo 4 faz reprodukcije zgolj za izhodišče analize materialnega dela proizvodnje, ampak pojmujeemo te štiri elemente reprodukcijskega cikla kot elemente vseh delovnih področij, torej tudi družbenih dejavnosti.

Temeljni cilj družbenega razvoja Jugoslavije je obvladovanje celovite družbene reprodukcije po delovnih ljudeh. Prikazati bomo skušali, kakšni bi bili osnovni načini in pogoji za doseganje tega cilja v naslednjih desetletjih.

2.1 Istočasni obstoj treh produkcijskih načinov

Navadno opredeljujemo določeno družbeno ekonomsko formacijo po njenem dominantnem načinu proizvodnje. Tako izhodišče je primerno, kadar analiziramo družbo kot celoto, bodisi s historičnega ali z normativnega vidika. V primeru, ko gre za konkretno usmerjanje družbe, pa je potrebno v tej družbi upoštevati vse obstoječe, ne le dominantni način proizvodnje, in sicer zato, ker vsebujejo zgodnejši proizvodni načini, ki so »vsebovani« v dominantnem, ravno tiste elemente, ki jih je potrebno ali premagovati ali vključevati v proces družbenega razvoja, ki ga skušamo usmerjati s planiranjem kot enim osnovnih regulativnih mehanizmov. Po tem kriteriju bi v Jugoslaviji in s tem v Sloveniji lahko ugotovili obstoj treh proizvodnih načinov:

- naturalni, predkapitalistični proizvodni način;
- blagovno proizvodnjo in
- socialistični proizvodni način, ki prehaja v komunističnega.

Kategorija »socialistična blagovna proizvodnja«, ki jo uporabljamo tako v teoriji kot v normativnih aktih, kaže že s svojo pojmovno konstrukcijo na istočasni obstoj socialističnega in blagovnega načina proizvodnje. Podobno dvojno naravo ima kategorija »dohodka« v ustavi, zakonu o združenem delu, zakonu o planiranju in drugih normativnih aktih. Pač pa navadno premalo upoštevamo naturalni, »predblagovni« način proizvodnje in njegov vpliv na današnje in bodoče družbene in proizvodne odnose.

Ti trije proizvodni načini ne »koeksistirajo« drug zraven drugega; način njihove medsebojne povezanosti bi lahko ustrezneje opisali kot »gnezdenje« enega načina proizvodnje v drugem; se pravi, samo dejstvo, da eksistirajo istočasno, spreminja vsebino vsakega od njih. Če govorimo o eksistenci naturalnega načina proizvodnje v pogojih nastajajočega socializma, potem ima taka naturalna proizvodnja drugačno strukturo, drugačno vsebino, v njej prevladujejo drugačni odnosi med grupami, kot so prevladovali v naturalnem načinu proizvodnje, ko je še na-

stajal in eksistiral samostojno, brez drugih proizvodnih načinov. In enako velja to za blagovni način proizvodnje, ki skupno s socialističnim ustvarja novo kvaliteto na višji razvojni stopnji kot v začetni kapitalistični fazi svojega razvoja.

2.2 *Naturalna proizvodnja*

Teško se je spoprijeti s priznanjem obstoja naturalnega načina proizvodnje v Sloveniji, ki sodi po dohodku na prebivalca v srednje razvite dežele. Toda ob analizi dejanske družbene situacije bomo lahko ugotovili, da ima tudi v Sloveniji ta način proizvodnje mnogo večji vpliv, kot bi pričakovali.

V proizvodnji oziroma v delovnem procesu samem bi lahko v naturalni način proizvodnje vključili različne sestavine. Tako npr.:

- tisti del proizvodnje v kmetijstvu in na posestvih polkmetov na ohišnicah in vrtovih, ki je namenjen neposrednemu zadovoljevanju potreb njihovih družinskih članov in njihovega sorodstva, čeprav to zadnje stanuje v mestih,
- neposredno delo pri individualni gradnji stanovanjskih zgradb, počitniških hišic, ipd.; sem vključujemo tudi delovno pomoč sorodstva, prijateljev ipd.,
- gospodinjsko delo, ki po tradiciji največkrat »pripade« ženskam,
- deloma tudi neposredna pomoč pri varovanju otrok sosedov, sorodnikov itn.

Vse te oblike dela pomenijo ostanke preteklosti v modernem načinu proizvodnje, vendar pa ustvarjajo v Sloveniji še vedno velik del družbenega bogastva in so tudi pomemben element v družbenih procesih, ki včasih delujejo pospeševalno, drugič zaviralno na družbeni razvoj. O tem je več govora v razdelku, kjer obravnavamo regulatorje in ovire družbenega razvoja. Naj tu omenimo samo to, da brez teh oblik še vedno naturalne proizvodnje ne moremo pojasniti npr., zakaj so nekvalificirani in polkvalificirani delavci v večjem številu lastniki stanovanjskih hiš kot delavci z mnogo višjimi dohodki. Dalje moramo upoštevati, da gre dokajšnji del sorazmerno visokega življenjskega standarda ravno na račun te vrste dela. Posebno mesto zavzema tu delo gospodinj, ki danes še vedno predstavljajo dokajšnji del populacije, čeprav jih v uradnih statistikah vodimo kot delavke; so pač proizvajalke na dveh področjih. Dalje je to delo pomemben socialni regulator, ki približuje družbene grupe na nižjih »klinih« lestvic socialne stratifikacije v nekaterih dimenzijah tistim na višjih pozicijah. To pa znižuje potencialne socialne konflikte itn.

Ker teh oblik dela ne vključujemo v običajne srednjeročne in kratkoročne planske dokumente, smo nagnjeni k temu, da jih zanemarjamo. Vendar pa je v dolgoročnem planiranju nujno potrebno, da zavzemamo do njih svoje stališče, da jih delno vključimo v prizadevanja za nadaljnji razvoj ali pa jih skušamo postopno odpraviti. Ta zahteva postane jasnejša in bolj utemeljena, če upoštevamo v dolgoročnem usmerjanju tudi ostale preostanke naturalnega načina proizvodnje: družbene skupine, ki so bile formirane in se še formirajo na temeljih tega načina, življenjski stil posameznika, nekatere družbene vrednote, ki jih posameznik še vedno internalizira, in socializacijske procese.

2.3 *Blagovna proizvodnja*

Blagovna proizvodnja je v formi »socialistične blagovne proizvodnje« še dominantni proizvodni način v obstoječi jugoslovanski in slovenski družbi. V področju proizvodjalnih sil jo karakterizira bolj ali manj sodobna industrijska proizvodnja z ustrežno organizacijo delovnega procesa.

Menjava poteka v tem načinu proizvodnje pretežno po principih tržnih zakonitosti in pravilnosti, seveda – tako kot v vseh razvitih industrijskih družbah – ob usmerjevalnih in korektivnih posegih države, ki se krepijo v recesijskih in kriznih razdobjih. Distribucija je karakterizirana z nujnimi učinki vsake blagovne pro-

izvodnje. Če bi bila popolnoma nekontrolirana, bi pripeljala do vedno večje diferenciranosti med nasprotujočimi si poli družbe blagovne proizvodnje. Vedno močnejše bi se diferencirali:

- gornji družbeni sloji od spodnjih;
- razvite regije od nerazvitih;
- mesto od vasi itn.

Stihijnost take diferenciacije se skuša v naši družbi delno obvladovati z različnimi vrstami redistribucijskih in drugih usmerjevalnih ukrepov, ki pa jih je treba vedno prilagajevati obstoječim situacijam. Prehitro uveljavljanje egalitarnih redistribucijskih mehanizmov, tkim. »uravnilovke« bi namreč – zaradi pravilnosti, ki jih generira blagovni način proizvodnje – hitro pripeljala do stagnacije in s tem poslabšanja položaja tako razvitih kot tudi nerazvitih polov nasprotij. Zato je za to fazo razvoja socializma, za socialistično blagovno proizvodnjo, najprimernejše distribucijsko načelo: »vsakemu po njegovem delu«, in sicer uporabljeno tako za distribucijo dohodka med individui in skupinami kot za distribucijo med drugimi deli družbene strukture, diferenciranimi po drugih distribucijskih dimenzijah.

Potrošnja je v okvirih blagovnega načina proizvodnje podrejena »proizvajanju dohodka«. To pomeni, da je z vidika proizvajalca vrednostno nediferencirana, dokler mu je dohodek zagotovljen. Ali drugače: proizvajalec je zainteresiran, da se »troši zaradi trošenja«. Od tod navidez nesmiselna podvajanja kapacitet, ekonomska propaganda, produkcija za zadovoljevanje zgolj statusnih potreb itn. Na drugi strani pa je tudi potrošnik še vedno statusno naravnani, čeprav seveda ne nujno in ne v celoti. Proizvode lahko troši za »smiselno« zadovoljevanje svojih potreb, za racionalno organizacijo svojega življenja, lahko pa se vključi v tekmo med statusnimi simboli na račun pretiranega dela ali zmanjšane zadovoljevanja osnovnih življenjskih potreb.

Naj ponovno opomnimo, da blagovni način proizvodnje v Jugoslaviji ne more nastopati v svoji čisti obliki, ker ga postopno negira (ne uničuje!) proizvodni način višje stopnje razvoja: socializem, ki se usmerja v komunizem. O razviti obliki te razvojne stopnje seveda lahko razpravljamo samo z vidika bodočnosti. Zato sodimo, da je prikaz osnovnih tendenc razvoja celovite družbene reprodukcije v smeri socializma in komunizma hkrati tudi najbolj obča opredelitev osnovnih silnic, ki naj bi jim sledili v naslednjih 20, 30 letih.

2.4 Socializem, usmerjen v komunizem

Proizvodnja v tem proizvodnem načinu prehaja v delo in to v delo kot ustvarjanje ter delo za zadovoljevanje obstoječih in formiranje novih potreb združenih individuov. Proizvodnja torej ni več zgolj sredstvo za reprodukcijo presežne vrednosti in dohodka, ampak je kot ustvarjalna aktivnost tudi cilj sami sebi, je način izražanja »generične biti človeka«, torej tiste dejavnosti, ki je človeka kot človeka ustvarila. Izvajajo jo svobodni proizvajalci, združeni v svojih asociacijah. Seveda pa bi bilo delo združenih proizvajalcev, ki bi bilo zgolj sama sebi namenjena aktivnost, absurd. Rezultati tega dela, materialni in delovni produkti, so usmerjeni v produciranje in zadovoljevanje tako produciranih potreb. To pa pomeni na eni strani omasovljenje nekaterih potreb, zlasti kulturnih in duhovnih, ki so bile v prejšnjih družbah privilegij elit; na drugi strani pa pomeni produciranje novih potreb diferenciacijo dela teh potreb, ki jih razvijajo manjše skupine, vse do njihove individualizacije.

Če naj razvita proizvodnja – in to ne več zgolj materialna – sledi takemu razvoju potreb, ki jih sama producira, se bo morala sama na eni strani »omasoviti«, se orientirati v velikoserijsko produkcijo, na drugi pa se bo morala diferencirati v smeri izdelave malega števila specifičnih produktov. To ji omogoča znotraj pro-

izvodnega procesa samega že danes avtomatizacija. Ta pa zahteva nov tip organizacije dela, o katerem bo še govor.

Nadaljnji pogoj visoke produktivnosti združenega dela in njegove istočasne koncentriranosti in diferenciranosti je njegova »združenost« v pravem pomenu besede. To pomeni odpravo danes še umetnih barier med posameznimi vejami industrijske proizvodnje, a tudi odpravo nesmiselnih barier med družbenimi dejavnostmi, zlasti znanostjo in šolstvom, ki so sedaj še vedno na eni strani, ter materialno proizvodnjo, ki je na drugi strani barier, vzpostavljenih v delovanju zakonitosti blagovne proizvodnje.

Tako organizirano združeno delo je pogoj za to, da tudi potrošnja prerase iz trošenja kot sredstva za oplojevanje kapitala v uporabo materialnih in duhovnih dobrin za obogatitev in razvijanje življenja in vsebine individua in človeških skupnosti. To pa bo mogoče šele tedaj, ko se bosta zadovoljevanje in produkcija potreb in nove človeške vsebine de-hierarhizirala. Današnji nivo zadovoljevanja in produkcije potreb je namreč odvisen od pripadnosti individua določenemu sloju, družbeni sloji pa so hierarhično strukturirani. Zato se cela vrsta potreb formira ne zato, ker bi človek dejansko potreboval določeni produkt materialne ali duhovne proizvodnje, pač pa zato, ker dejstvo, da ta produkt ima, dokazuje, da pripada enemu od višjih slojev. Produkti za osebno potrošnjo postajajo tako statusni simboli. Taka hierarhizacija zadovoljevanja potreb individuov in deloma tudi družbenih skupnosti pa je seveda samo eden od izrazov kapitalskega sveta, ki potrebuje hierarhizacijo v potrošnji za to, da prodre v vse sloje z različnimi osebnimi dohodki – mobilizira te dohodke in omogoča nadaljnjo razširjeno reprodukcijo delovni organizaciji – proizvodjalni. In v takem odnosu gre v resnici za to, čemur pravimo »potrošništvo«: potrošnja ne zaradi potreb, ampak zaradi oplojevanja kapitala, ali, v naši družbi, zaradi ustvarjanja dohodka.

Toda že v današnji družbi opažamo, da se postopno formirajo skupine, ki so usmerjene v izrabo uporabne vrednosti produktov, v to, da se produkti koristijo za zadovoljevanje smiselnih potreb. In temu se prilagaja tudi del proizvodnje.

Z dehierarhizacijo družbene organizacije, ki je v samih osnovah usmerjenosti razvoja naše družbe, se bo ta trend nadaljeval. Individui se bodo postopno formirali v skupine s sorodnimi interesi, ki se bodo med seboj prekrivale na najrazličnejše načine. In te skupine bodo formirale lastni stil življenja, ki bo spet usmerjal zadovoljevanje in formiranje potreb, toda tedaj ne več po hierarhični pripadnosti individua, ampak po njegovih resničnih osebnih interesih. V tem smislu je bilo prej govor o diverzifikaciji in individualizaciji formiranja novih potreb.

Tak način produkcije človekovih potreb pa je seveda mogoč samo, če je zagotovljen osnovni pogoj: da so zadovoljene osnovne eksistenčne potrebe. Res je, da je kategorija »osnovne eksistenčne potrebe« dinamična. Kar je bilo včeraj za milijone še neeksistenčna potreba, postaja danes eksistenčna. Masovna komunikacijska sredstva, prevoz na delo itn. so dobri primeri za to. Res je tudi, da v pogojih, ko imamo opraviti z »redkimi viri«, lahko tudi samo omejeno produciramo in zato je vsak nov produkt, vsaj v začetku, dostopen samo manjšini. Toda prilastitev tega produkta in možnost njegove uporabe je danes pretežno odvisna od mesta individua na stratifikacijski lestvici. In zato se tudi kriterij vrednotenja posedovanja takega novega produkta oblikuje glede na to, koliko si kateri sloji lahko privoščijo te produkte: čim manj je produktov, tem manj ljudi si jih lahko prilasti, kar pomeni, da si jih lahko prilastijo pretežno tisti, ki pripadajo višjim stratam stratifikacijske hierarhije.

To pravilo velja seveda verjetnostno, ne kavzalno. Proti njemu se že danes, zlasti v mlajši generaciji, uveljavljajo vrednostni kriteriji, ki temeljijo na oceni vrednosti produkta po tem, kolikšna je njegova uporabna vrednost v ustrezni situaciji. In verjetno je, da se bodo kriteriji, ki opredeljujejo vrednost nekega pro-

dukta, v bodočnosti vse bolj formirali v tej smeri. Se pravi: limitirana proizvodnja bo pač ustrezala zadovoljevanju potreb dela individuov in skupin, ki produkte v resnici tudi potrebuje. Tak odnos pa bo postopno tudi konstituiral drugačen sistem vrednot na področju uporabe produktov za zadovoljevanje in kreacijo potreb individuov in družbenih skupnosti.

Vlogo menjave in distribucije je v socialističnem načinu proizvodnje, ki se usmerja v komunizem, mogoče izpeljati iz zgoraj orisanega odnosa med proizvodnjo in potrošnjo. Menjava je pogojena z zadovoljevanjem potreb različnih družbenih skupin. Jasno je, da se v menjavi ohranja kompleksnost, ki se je izoblikovala v lastninski družbi, zlasti v blagovni proizvodnji. Menjava se lahko izvaja delno neposredno, delno posredno, prek specializiranih centrov za menjavo, ki bodo tudi v tem proizvodnem načinu ostali, a ne več kot samostojni odtujeni centri ekonomske moči, pač pa kot informatorji o novih produktih in potrebah in seveda kot organizatorji menjave.

In podobno kot velja za zadovoljevanje in kreiranje potreb – namreč, da se dehierarhizira – se dehierarhizira tudi distribucija produktov, ker sta pač ta dva dela razširjene družbene reprodukcije medsebojno pogojena: način zadovoljevanja in kreiranja potreb je končni rezultat distribucije produktov. Ta nehierarhični in neeksploatorski način distribuiranja je Marx opredelil s svojim znanim načelom: »Vsakemu po njegovih potrebah.«

3. ŠTIRJE NAČINI REGULIRANJA DRUŽBENIH STRUKTUR IN PROCESOV

Druga temeljna dimenzija, ki opredeljuje današnje stanje jugoslovanske in slovenske družbe in njun razvoj v smeri bodočnosti, je istočasno delovanje več načinov *reguliranja* celovite družbene reprodukcije. Ti načini so:

- regulacija prek tržišča
- regulacija prek politične moči, ali drugače – na temelju državnih ukrepov
- regulacija prek neposrednega povezovanja interesov organiziranih družbenih skupin – izraža se v samoupravnem sporazumevanju in družbenem dogovarjanju

- in končno, regulacija prek osebnih interesov.

Vse te različne vrste regulacije delujejo s svojimi mehanizmi pretežno neposredno na menjalni in distribucijski del reprodukcijskega cikla, preko njih pa na produkcijo in potrošnjo.¹

Mimo ekonomskih regulatorjev regulira družba odnose znotraj sistema, odnose med družbenimi skupinami in odnose med institucionaliziranim sistemom kot celoto in družbenimi skupinami tudi še z drugimi regulatorji. Takšni regulatorji so npr.:

- celotni sistem zakonodaje,
- regulatorji, ki obvladujejo sistem socialne stratifikacije; to so npr. pravila, ki določajo, kakšen osebni dohodek ima lahko na določenem delovnem mestu ali kakšne naloge lahko opravlja posameznik z neko vrsto izobrazbe ipd.; regulatorji, ki urejajo procese socializacije, itn.

Velika večina drugih družbenih regulatorjev je neposredno ali vsaj posredno vezana na ekonomske, zato bomo v nadaljevanju zaradi poenostavljenja posvetili pozornost predvsem tem.

V tej zvezi pa nas ne zanimajo specifični ekonomski mehanizmi teh načinov reguliranja. Za orientacijo v bodočnosti se nam zdi zanimivejša obča družbena pogojenost teh načinov reguliranja in njihovi učinki v družbi. Gotovo je, da so se vsi štirje načini reguliranja v naši družbeni skupnosti razvili in obdržali zato, da bi z njihovo pomočjo tej skupnosti zagotovili optimalne pogoje njenega obstoja in razvoja. To pa pomeni – povedano v jeziku ciljev, ki jih omenjamo v uvodu

- da je *smer* delovanja štirih tipov regulacije opredeljena z:
 - zagotavljanjem možnosti obstoja in razvoja delovnim ljudem, zagotavljanjem zadovoljevanja njihovih potreb;
 - zagotavljanjem vse večje enakopravnosti med različnimi družbenimi skupinami, pri čemer pa je seveda osnovni pogoj za uresničitev teh dveh ciljev
 - obstoj Jugoslavije kot socialistične skupnosti, ki si svojo eksistenco zagotavlja z nenehnim razvojem, s stalno ekspanzijo v vseh relevantnih dimenzijah družbe kot celote: v ekonomiki, v družbenih dejavnostih, v izgrajevanju infrastrukture, gradnji stanovanj in ne nazadnje v krepitvi obrambne sposobnosti države, ki je spet pogoj za njen obstoj v odnosu do drugih držav.

Te cilje reguliranja je torej mogoče povzeti v dva osnovna: treba je zagotoviti uveljavljanje interesov delovnih ljudi in eksistenco družbenega sistema kot pogoj prvega.

V različnih razvojnih obdobjih so omenjeni trije osnovni odnosi: znotraj sistema, med skupinami ter med skupinami in sistemom, prehajali skozi različne faze. Ne moremo se na tem mestu podrobneje zadrževati pri vsaki od njih. Vemo, da smo začeli z regulacijo prek politične moči, in tudi vemo zakaj. Od te smo postopno prešli na samoupravno regulacijo, ki se je širila od delovnih organizacij in komun postopno na celotni družbeni sistem. V tem času smo postopno – zlasti v razdobju prve in druge reforme – uveljavljali tržno regulacijo. Vsi ti tipi regulacije so bili v zadnji konsekvenci usmerjeni v vzpostavitev optimalnih odnosov med delovanjem družbenega sistema kot celote in zadovoljevanjem osnovnih interesov vseh delovnih ljudi v vsaki konkretni fazi družbenega razvoja. Kljub tej osnovni intenciji pa je šibkejše ali močnejše uveljavljanje politične, državne regulacije na eni in tržne regulacije na drugi strani krepilo ali slabilo določene družbene skupine in omogočilo močnejše ali šibkejše uveljavljanje njihovih parcialnih interesov. Vsaka krepitev politične regulacije krepí tudi birokracijo in vsako močnejše uveljavljanje tržne regulacije krepí tehnokracijo. S tem seveda niso avtomatsko izključene koalicije med tema dvema osnovnima skupinama. Te so celo eden od pogojev za to, da ali državna ali tržiščna regulacija uspe. A vseeno ostaja dejstvo, da vsako razdobje krepí »svojo« skupino.

Vloga samoupravnega reguliranja v odnosu nasproti politični in tržiščni regulaciji je v tem, da neposredno uveljavlja interese delavskega razreda in delovnega ljudstva kot obče družbene interese. S tem je seveda v permanentnem latentnem ali manifestnem konfliktu s politično in tržno regulacijo, čeprav obe zadnji vrsti regulacije v skrajni konsekvenci težita k istemu cilju kot samoupravno reguliranje.

Konflikt ni v manifestnih ciljih, zaradi katerih se različne oblike reguliranja vzpostavijo. Konflikti nujno nastajajo zaradi parcializiranih interesov birokracije in tehnokracije, ki se opredmetijo v relativno samostojnih centrih politične in/ali ekspertne moči, na eni strani ter med občimi družbenimi interesi, ki jih načelno »zastopajo« delavci prek samoupravljanja, na drugi strani.

Se pravi, da z vidika družbenega razvoja kot celote ne gre za nikakršno »koeksistenco« do sedaj omenjenih treh načinov reguliranja družbene reprodukcije. Gre za nujna protislovja, ki nastajajo med politično-državno in tržno obliko regulacije celovite družbene reprodukcije, ki pa se v vsaki fazi ekonomskega in družbenega razvoja razrešujejo v vsakokrat višji obliki družbeno-interesnega reguliranja, v vsakokrat višji obliki samodeterminacije delovnega človeka in občana.

Te oblike so se razvile, kot vemo, od prvih narodnoosvobodilnih odborov kot začetnih oblik »podružbljanja politike« (kot bi rekli danes) in od prvih delavskih svetov do današnjega enotnega sistema reguliranja na osnovi v občí družbeni interes pretvorjenega historičnega interesa delavskega razreda. Ta občí družbeni in-

teres se danes pojavlja tudi kot interes organiziranih posameznikov, čeprav s tem seveda ne more biti v celoti izčrpan.

Kakšno vlogo igra v tej dialektični interakciji individualni interes kot regulator? In kaj razumemo s tem terminom?

Predvsem: s terminom »individualni interes kot regulator« ne razumemo kakršnegakoli individualnega interesa, pač pa samo tisti del njihovega učinkovanja, ki se realizira v procesih, ki regulirajo proizvodnjo, menjavo, distribucijo in potrošnjo v celokupnem reprodukcijskem ciklusu. Ta regulator predstavlja nekakšen reziduum ostalih treh regulatorjev, a ravno kot reziduum omogoča, da politično-državna, tržiščna in družbeno-interesna regulacija lahko potekajo z manj konflikti kot v primeru, če individualna interesna regulacija ne bi delovala. Druga njena funkcija pa je ravno nasprotna: individualna interesna regulacija namreč zmanjšuje učinke drugih regulatorjev, kadar onemogoča njihovo družbeno racionalno delovanje.

Gre namreč za to, da niti najbolj izpopolnjeni sistem kombinacij že omenjenih treh družbenih regulatorjev ne more v celoti zadovoljiti vseh konkretnih potreb vseh ljudi, jim omogočiti ustrezno delo, potrošnjo itn. Zato je nujno, da si posamezniki sami pomagajo, se organizirajo v neformalne prijateljske, sosedske, delovne ali kakšne drugačne interesne skupine za medsebojno pomoč pri gradnji, obdelovanju zemlje, varstvu otrok, naravnih izmenjavi produktov, a tudi informacij itn. Vse to se kaže kot analogno s tem, kar smo prej imenovali »naturalni način proizvodnje«. Delno se ta dva pojma res prekrivata, le da se vsakič uporabljata v drugi pomenski zvezi. A ne gre samo za te vrste individualnega interesnega reguliranja: ti delujejo komplementarno glede na ostale tri tipe regulatorjev in zato tudi zvečujejo njihovo lastno družbeno racionalnost in učinkovitost.

Deluje namreč še tudi druga vrsta individualne interesne regulacije, in ta je disfunkcionalna. Pri tem mislimo na zveze med posamezniki znotraj organizacij združenega dela in med njimi, ki se vzpostavljajo za zadovoljitev osebnih interesov, izmenjavo manjših in večjih materialnih ali drugačnih uslug. Dalje sodijo sem klikarske zveze v delovnih organizacijah in občinah in/ali med vodilnimi skupinami v organizacijah združenega dela in enakimi skupinami v občinah. Te zveze so sicer včasih smiselne in potrebne in se z njimi omogoča učinkovitejša izvedba kompleksnih organizacijskih posegov, realizacija investicij itn. V taki situaciji se učinkovanje družbenih regulatorjev smiselno dopolnjuje, zvečuje se njihova učinkovitost. Toda največkrat učinkovanje takih zvez preide smiselne omejitve in postane izvor partikularizmov, medsebojnih pokrivanj in prikrivanj itn. Tak vpliv individualno-interesnega na družbeno regulacijo pa seveda hromi njeno učinkovitost, ne glede na to, kateri tip reguliranja ovira. Zato je torej v analizi, ki je usmerjena na prospekcijsko v bodočnost, smotrno upoštevati to dvojno naravo individualno-interesne regulacije celokupne družbene reprodukcije.

4. ZVEZA MED PROIZVODNIMI NAČINI, VSEBINO, CILJI IN OBLIKAMI REGULIRANJA

Istočasni obstoj treh različnih proizvodnih načinov in štirih oblik regulacije rezultira v visoki stopnji kompleksnosti družbene organizacije v Sloveniji in tudi v Jugoslaviji. Visoka stopnja kompleksnosti otežkoča pregled nad obstoječo situacijo in s tem včasih zamegli smernice, s pomočjo katerih bi bilo mogoče nakazati pot v bodočnost. Ne obče smeri, kajti ta je definirana z občimi družbenimi cilji, pač pa otežkoča vpogled v čim konkretnije poti dolgoročne usmeritve.

Visoka stopnja kompleksnosti družbene organizacije ima dva temeljna izvora: diferenciranost družbenih skupin in prepletenost štirih načinov reguliranja, ki delujejo istočasno.

4.1 Reguliranje nasprotij med družbenimi skupinami

Pri analizi pozicij družbenih skupin se visoka stopnja kompleksnosti družbene strukture izraža v tem, da obstaja istočasno večje število dimenzij, ki diferencirajo populacijo v dokaj zapleten sistem družbenih skupin.

Od vseh delitev v skupine sta za dolgoročni razvoj pomembni dve:

- delitev na birokracijo in tehnokracijo na eni strani ter na delovne ljudi, njihove delegate in samoupravljalce na drugi strani in
- delitve, kjer se občani diferencirajo po deležu družbenega bogastva, ki ga trošijo; to delitev družbenih skupin praktično enačimo s socialno stratifikacijo.

4.2 Regulatorji kot izvor prevelike kompleksnosti

Drugi vir visoke stopnje kompleksnosti družbene strukture, ki se izraža zlasti v njenem institucionalnem sistemu, je istočasni obstoj štirih načinov reguliranja družbe. Kompleksnost se je povečala zlasti po uvajanju družbenih sprememb, ki izhajajo iz zadnje ustave in sistemskih zakonov. Na osnovi teh sprememb, ki jih poznamo, nastaja veliko število zvez med delovnimi organizacijami in njihovimi samoupravnimi organi, med delovnimi organizacijami in družbenopolitičnimi skupnostmi, med strukturami, ki predstavljajo v družbeni diferenciaciji delovni del in strukturami, ki predstavljajo potrošni del, in še bi lahko naštevali. Vse to ima sicer na eni strani zelo pozitivne učinke. O vsebinskih ne bi posebej govoril, ker so v novi ustavi, novih zakonih, v razpravljanju, ob katerem so bili uvedeni, itd. dovolj obrazloženi in tudi natančno opredeljeni, pa tudi v tem tekstu je bil govor o njih. Nadaljnji pozitivni učinek nove organizacije družbe, ki smo ga omenili že, ko smo govorili o diferenciaciji družbenih grup, je njena velika fleksibilnost. Ta omogoča zelo različne načine povezovanja dejavnikov celotnega procesa družbene reprodukcije in s tem odpira izredne perspektive razvijanja novih oblik proizvodnje, porabe, zadovoljevanja potreb ljudi itn., seveda s pogojem, da smo pripravljeni zavreči staro, ga restrukturirati, zamenjati z novim. Toda hkrati ima lahko zvečanje števila zvez med sestavnimi deli družbene strukture, ki pomeni samo drugačen izraz za povečanje kompleksnosti družbe kot celote, tudi negativne posledice. Če ostanemo zgolj na formalnem nivoju:

– zvečanje kompleksnosti povzroča tudi podaljšanje poti odločanja v situacijah, ki terjajo hitro reagiranje. Če je hitro odločanje pogoj eksistence neke delovne organizacije, se lahko zgodi – in se dogaja –, da se v taki situaciji uveljavijo tiste skupine, ki imajo institucionalno osnovo za takšno hitro odločanje: to pa je eksekutivni, izvršilni del samoupravnih organov;

– visoka kompleksnost, zvezana s fleksibilnostjo, velikokrat otežkoči pregled celote; skupine, zainteresirane za to, da se nepreglednost obdrži, jo lahko razvijejo do stopnje, ko je pregled nad celoto skoraj onemogočen; v takšni situaciji se partikularni interesi, o katerih smo že govorili, lažje uveljavijo in ko je njihovo uveljavljanje institucionalizirano v samoupravnem mehanizmu, je takšno tvorbo zelo težko razbiti. Kot ilustracija takšnega izkoriščanja kompleksnosti, ki je v začetni fazi pregledna samo za nekatere, predvsem za izvršilne in poslovodne organe, nam lahko služijo primeri zapiranja republiških tržišč: republiški proizvajalci se prek samoupravnih dogovorov povežejo v notni kompleks z republiško trgovinsko mrežo, ki izloči proizvajalce iz drugih republik, in tako onemogočijo uveljavitev notnega jugoslovanskega trga na svojem območju.

Visoka stopnja kompleksnosti družbe ima torej svoje pozitivne in negativne strani. V dvajsetletni razvojni usmeritvi Slovenije je seveda potrebno izkoristiti prve in zmanjšati druge. Način, kako lahko obvladujemo kompleksnost v družbenem sistemu, je praktično identičen z načinom obvladovanja smeri razvoja družbe kot celote. Ta pa se naslanja na interese vodilnih družbenih skupin, se pra-

vi delavskega razreda. Pri tem pa se moramo zavedati, da je to konfliktni proces in terja temu primeren način reguliranja.

Namreč: blagovni način proizvodnje in trg kot regulator povzročajo neprestano hierarhično diferenciranje grup vzdolž dimenzij, ki smo jih že omenili: po dohodku, izobrazbi, potrošnji, po razvitosti in nerazvitosti regij itn. Ker bomo v nadaljnjem razvoju reguliranja krepili družbeno-interesni tip regulacije, je jasno, da bodo v samoupravne organe, ki regulirajo – v KS, občine, TOZD, SIS in na višje nivoje – prihajali delegati, ki bodo zastopali interese različnih družbenih skupin, tudi tistih z vrha lestvic socialne diferenciacije. To pa bo nujno krepilo že »prirodne« tendence delovanja mehanizmov blagovne proizvodnje, ki sami vodijo v nadaljnjo družbeno diferenciacijo. Res je, da že sami načini izvajanja družbeno-interesnih regulativnih ukrepov delujejo istočasno tudi v drugi smeri. Namreč: dejstvo, da morajo delegati skupin z različnimi skupinskimi interesi obvladovati isto stvarnost, zato da bi dosegli iste enotne cilje, je hkrati tudi izhodišče za poenotenje njihovih interesov. In sicer za poenotenje interesov v krajših časovnih razdobjih; dolgoročno gledano so interesi velike večine delovnih ljudi, kot smo omenili, identični s historičnimi interesi delavskega razreda Jugoslavije in Slovenije.

Zaradi realizacije teh dolgoročnih interesov pa bodo v naslednjih desetletjih še vedno potrebni regulatorni ukrepi, ki bodo na eni strani zmanjševali konflikte med skupinami, na drugi pa zvečevali regulacijsko učinkovitost predvsem družbeno-interesnih regulatorjev. To pa zato, ker lahko delujejo, kot smo videli, celo sami družbeno-interesni regulatorji, ob součinkovanju zakonitosti blagovnega načina proizvodnje, trga, kot vir konfliktov med družbenimi skupinami. Primerov, ki bi ilustrirali tako situacijo, ni težko najti, to so npr.:

- različni koncepti in konflikti, ki nastajajo v skupščini v zvezi z odnosi med razvitimi in nerazvitimi deli Jugoslavije;

- konflikti v organizacijah združenega dela, ko gre za to, ali naj organizacija zasleduje dolgoročne cilje in prestrukturira proizvodnjo, ali pa naj nadaljuje dosedanjo pot, ki se včasih zdi veliki večini delavcev varnejša, čeprav je mogoče dokazati, da bo taka usmeritev v nekaj letih pripeljala v izgube;

- konflikti v borbah za kredite med različnimi vejami industrije itn. itn.

Vsi ti in stotine drugih konfliktov nastajajo v okviru procesov družbeno-interesnega reguliranja samega, seveda ob istočasnem delovanju ostalih treh regulatorjev. To pa bo vplivalo na nadaljnji razvoj Slovenije v naslednjih 15–25 letih.